

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА С КОМПОНЕНТАМА *ДОБАР/ЗАО И ДОБРО/ЗЛО*

Предмет проучавања овог рада јесу фразеологизми српског језика који у свом лексичком саставу имају придевске компоненте *добар/зао* (или значењски сродне лексеме *лош/рђав*), или поименичене придеве и прилоге *добро/зло*. Примарни циљ овог истраживања јесте да представимо фразеологизме с компонентама *добар/зао* и *добро/зло* и да методом лексичко-семантичке анализе откријемо значењску повезаност између датих компоненти и фразеологизама који их садрже. Покушаћемо да утврдимо који се концепти лексикализују путем анализираних фразеологизама и уочимо које су најбројније семантичке групе у које се могу сврстати. Поред тога, настојаћемо да постулирамо појмовне механизме који леже у основи фразеологизама и откријемо на који начин компоненте *добар/зао* и *добро/зло* мотивишу фразеолошко значење. Корпус се састоји од преко 200 фразеологизама. Грађа је превасходно лексикографског типа и ексцерпирана је из општих и фразеолошких речника српског језика. Анализом ексцерпираних грађе закључује се да се највећи број фразеологизама који у свом саставу имају лексему *добар/зао* или *добро/зло* налази у концептуалним пољима 'срећа/несрећа' и 'карактер', да у највећем броју случајева (посебно код фразеологизама са соматском компонентом) придевски конституент својом семантиком мотивише развој фразеолошког значења, као и да је углавном слика у значењу базне синтагме фразеологизама транспарентна.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: фразеологизми, *добар/зао*, *добро/зло*, концептуална метафора, концептуална метонимија, српски језик.

*Не дај да те зло побиједи, него побиједи зло добрим
(Посланица Светог апостола Павла Римљанима 12, 21)*

1. Увод

1.1. Теоријски оквир, предмет, циљ и корпус

Предмет проучавања овог рада јесу фразеологизми српског језика који у свом лексичком саставу имају придевске компоненте *добар/зао* (или значењски сродне лексеме *лош/рђав*), или поименичене придеве и прилоге *добро/зло*. У раду су наведени и варијантни облици датих фразеологизама.

Фразеологизам се дефинише као вишелексемни спој који има јединствено значење, који се репродукује као већ готова језичка јединица устаљена језичком употребом и који одликују идиоматичност и експресивност. Састоји се од

најмање две пунозначне речи, а састав и редослед речи у фразеологизму обично је непромењив (Мршевић-Радовић 1987: 11–13)¹. У фразеологизме у ширем смислу, којим ћемо се, такође, бавити у овом раду, спадају и пословице, изреке, сентенце, клетве, афоризми, цитати и сл. (Мршевић-Радовић 1987: 12; Драгићевић 2007: 119). У грађу су уврштени и устаљени спојеви, који не припадају фразеологији у ужем смислу будући да су семантички прозирни, са ниским степеном идиоматичности, али се уклапају у општи образац концептуализације одређених категорија.

1.2. У раду се пошло од претпоставке да ће фразеологизми с компонентом *добар/добро* указивати на концепте који су у нашој култури позитивно вредновани, док ће они с компонентом *зло/зло* (и сродним лексемама *лош* и *рђав*) вербализовати концепте с негативним предзнаком. Ова идеја подстакнута је нашим представама о категоријама добра и зла, које имају првенствено религијско и филозофско утемељење.

Током већег дела људске историје концепти ‘добро’ и ‘зло’, као и њихов међусобан однос, били су у фокусу интересовања различитих религијских учења која су покушала да их интерпретирају и окарактеришу из својих перспектива. У највећим светским религијама које су преиспитивале однос дате две етичке категорије, добро и зло схватани су на два различита начина: 1) зло онтолошки не постоји, представља одсуство добра и с њим је у супротности, 2) добро и зло постоје, комплементарни су и нераздвојни, нешто попут симбола јин и јанг. У највећем броју религија добро је све што је по вољи божанства, чињење добра даће добро људима пре и након смрти. С друге стране, зло може бити казна, искушење или недостатак добра (Danon 1996: 127; Milan 2020: 13, 15–16; Alberti 2004: 53; Tadić 2004: 277, 279; Папић 2014: 70–71).

С аспекта филозофске етике, добро и зло обично су посматрани као два основна принципа која управљају људским животом. Вековима су филозофи покушавали да дају одговор на питање да ли ове категорије постоје као два онтолошки независна аксиолошка принципа или зло представља искључиво недостатак добра, да ли зло има метафизичку основу или је овосветски феномен, да ли постоје у читавом космосу или су везани искључиво за људски род и сл. (Петровић 2011: 123). У античком и претхришћанском периоду дати концепти поимани су као раздвојени аксиолошки принципи, иако су поједини филозофи тврдили да их човек није свестан, а други да рационалан човек има способност да разликује један од другог (Senković 2007: 819; Петровић 2011: 130; Pešić 2020: 206). Током средњег века, али и касније, у време рационализма, филозофска учења неретко су бивала под јаким утицајем хришћанства,

¹ Мршевић-Радовић (1987: 11) синонимично употребљава термине ‘фразеологизам’ и ‘фразеолошка јединица’.

које је покушало да помири постојање Бога (апсолутно добро) и зла. У том смислу, зло је представљено као недостатак добра и проузроковано је слободним избором човека (Živanović 2011: 53–54; Петровић 2011: 126–127; Vujić 2017: 390, 396; Herman Duvel, Gavrić 2021: 415; Plećaš 2021: 43).

1.3. За ово истраживање прикупљена је грађа од преко 200 фразеологијама. Грађа је превасходно лексикографског типа и експерпирана је из општих и фразеолошких једнојезичних речника српског језика: *Речник српског језика* (2007), *Речник српскохрватског књижевног језика* (1990), *Фразеолошки речник српског језика* (Оташевић 2012), *Фразеолошки рјечник хрватског или српског језика* (Matešić 1982), *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* (1959–). Осим тога, корпус је прикупљен и из електронских извора и корпуса, како би се анализи подвргао што већи број фразеологијама који припадају савременом српском језику.

У појединим случајевима фразеологизми су илустровани примерима преузетим из Корпуса савременог српског језика *СрпКор*, како би ове јединице биле представљене у свом употребном контексту.

1.4. Фразеологизми су у раду најпре анализирани са лексичко-семантичког аспекта (в. Ристић – Радић-Дугоњић 1999) и на основу значења односно сегмената стварности на које се односе класификовани у семантичке скупине већег или мањег обима с намером да се утврде концепти који се помоћу њих вербализују. Следећи корак у анализи подразумевао је препознавање концептуално-семантичких механизма помоћу којих су формирана фразеолошка значења. Где год је било могуће, постулиране су појмовне метафоре и метонимије које структурирају фразеологизме, с посебним задржавањем на изворним доменима садржаним у њиховој полазној, мотивационој основи. Теоријско-методолошку основу рада чини управо учење о појмовним метафорама и метонимијама које су поставили Лејкоф и Џонсон у свом когнитивнолингвистичком припступу језику (Lakoff – Johnson 1980). Према учењу когнитивне лингвистике унутарјезичку и ванјезичку стварност повезује процес концептуализације, који претходи формирању значења. Овакво становиште важно је за проучавање фразеологијама при чијем се настанку врло често активира неки од концептуалних механизма. Уз когнитивносемантички приступ, тумачење појединих фразеологијама захтевало је осврт и на елементе из области културе који су мотивисали њихова значења, тако да је као пратећа коришћена и лингвокултуролошка метода у анализи фразеолошке грађе.

2. Концепти *добар/зао* и *добро/зло* вербализовани фразеологизмима српског језика

У овом делу рада приказани су фразеологизми с компонентом *добар/зао* и *добро/зло*, распоређени у различита семантичка поља према њиховом фразеолошком значењу, односно према сегменту стварности на који се односе. Прикупљена грађа разврстана је у шест група: 1. фразеологизми који се односе на околности оквир; 2. фразеологизми са значењем особина људи; 3. фразеологизми који се односе на човека у интеракцији с другим људима; 4. фразеологизми који се односе на материјално стање, социјални статус и понашање човека; 5. фразеологизми који се односе на емоционална стања човека и 6. фразеологизми који се односе на физичка и физиолошка стања човека. Свака група има и своје подгрупе. Групе и подгрупе наведене су према бројности фразеологизама, према опадајућем поретку, дакле почевши од најбројније ка најмање бројној.

2.1. Фразеологизми који се односе на околности оквир

У ову групу распоређени су фразеологизми којима се концептуализују следеће категорије: 'срећа/несрећа' и 'време'. Они су врло бројни и чине готово четвртину укупног броја фразеологизама у корпусу. Датим фразеологизмима описују се људи у одређеним ситуацијама, али и догађаји и ситуације. Где год је било могуће, идентификовани су и концептуални механизми који мотивишу фразеолошко значење.

2.1.1. Срећа/Несрећа

2.1.1.1. Важан и најбројнији део корпуса (скоро 20%) чине фразеологизми којима се описује околности оквир живота, тј. околности које позитивно или негативно утичу на људску егзистенцију, а означавамо их изразима *срећа* и *несрећа*. У свим случајевима развијена је метафора СРЕЋА ЈЕ ДОБРО, тј. НЕСРЕЋА ЈЕ ЛОШЕ. У РСЈ као једно од првих значења именице *добро* наведена је управо *срећа*. У РСАНУ под петим значењем одреднице *добро* проналазимо да се ова именице доводи у везу и са срећним поводом или срећном вести.

Овим примерима квалификују се људи (*човек добре руке, добри гениј*), догађаји или ситуације (*зао удес, ићи на добро, узети добар правац*).

У дату групу сврстали смо семантички прозирне лексичке спојеве попут *бити добре среће*, којим се квалификује човек у погледу тога колико му животне околности погодују, иду наруку и доприносе његовом благостању. Изразима *човек добре руке* и *добри гениј(е) (нечији)* квалификује се особа која другој особи доноси срећу, упућује је ка срећи. У првом случају, употреба

соматске лексеме може се објаснити на два начина. Рука симболизује делање, заштиту, али и даривање, па је *човек добре руке* онај који својим даром, поклоном или делом доноси срећу. С друге стране, РСЈ, као десето значење лексеме *рука* наводи ‘срећа’, и маркира га као народно и поетско.

Фразеологизам сличне формалне структуре *бити добре руке* (‘имати среће у свему’) није забележен у коришћеним речницима, али постоји у фразеолошком фонду српског језика, што је потврђено претрагом новинских текстова и мрежних извора. Могуће је да је овај фразеологизам настао аналогијом према фразеологизму *бити срећне руке*. Присутна је синегдоха ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. РУКА ЗА ЧОВЕКА¹.

Концепт среће може се односити и на ситуацију, па тако фразеологизми: *ићи на добро* (*Ово иде на добро...Још ми треба да нађем кречаре и цигларе па је пола готово!*²), *поћи по добру, окренути (се) на добро* (*Нека Бог само окрене на добро, рећи ће газда Миле и одмахну главом; Па ипак може добри Бог дати да се све окрене на добро, онде где се најгорем надамо, — рече Реџеп*), *бити по добру, узети добар правац, поћи (ударити) добрим правцем* описују ону ситуацију која се повољно развија и води ка срећном исходу, док фразеологизам *изићи (изаћи, испасти) на добро* значи: ‘срећно се завршити, имати срећан исход’ (*Пароброд је стигао! Иди, иди... И надајмо се! Надајмо се да ће испасти на добро!*). Најзад, фразеологизам *добар знак* описује повод за радост, догађај који наговештава да ће се десити нешто позитивно, корисно за учесника денотиране ситуације.

2.1.1.2. Концепт ‘несрећа’, као супротан претходном, вербализује се устаљеним спојевима, од којих су неки веома фреквентни у савременом језику: *зао удес, зла срећа* (*Али зла срећа је хтела да је богати пештански берзијанац умро већ у првој години брака, зла коб* (*Зла коб је, међутим, хтела да попут лопте одскочим о тенду и дочекам се на тезги с лубеницама. Сломим сам кости, не ставивши тачку на свој бедни живот*), *зла звезда*. Ови примери сасвим уопштено упућују на околности које се неповољно одражавају на људску егзистенцију. Њима се може сугерисати и изразито непожељан ток односно исход неке ситуације: *кренути (окренути, ићи, поћи) на зло* (*по злу*), *поћи по злу* (*Ако нешто пође по злу, обоје ћете потонут, а ја нећу моћи ништа да урадим за вас*), *поћи (ударити) лошим (рђавим) правцем, узети лош (рђав) правац и узети се на зло* (в. 2.6.1.). Уколико се тешка ситуација погоршава, употребљавају се фразеолошке конструкције: *ићи са (од) зла на горе* (*...све је у рушењу и посртању, све иде са зла на горе...*) и *пасти из зла у*

¹ У раду се напореда користе термини *синегдоха* и *метонимија* када се говори о односу део за целину будући да се у оквиру когнитивне лингвистике „под метонимију подводе и примери који се традиционално сматрају синегдохом” (Штрбац 2018: 25).

² Примери наведени у целом раду преузети су из Корпуса савременог српског језика *СрпКор*.

горе. Ипак, и у овој скупини бројнији су примери којима се квалификује човек у погледу начина на који животне ситуације, догађаји и прилике предодређују ток његовог живота, најчешће без његове воље или могућности да својим деловањем утиче на њих: *бити зле (лоше, рђаве) среће, родити се под рђавом звездом* или *потерала кога зла срећа* (онај који нема среће), односно у погледу тога како он сам делује на животне прилике *човек зле руке, зли гениј* или *зао дух* (онај који доноси или проузрокује несрећу). Речник РСАНУ семантику придева *зао* обрађују у седам тачака и деветнаест дефинисаних значења. Датим придевом описују се карактерне црте особе, па он квалификује, између осталог, онога који жели и наноси непријатност и бол другима, ко је суров, opak. Придев *зао* односи се и на особине предмета, појава и апстрактних категорија, па описује, поред осталог, оно што има неповољне последице, што доноси несрећу, што је кобно, злослутно, тегобно, мучно. Имајући наведено у виду, евидентан је утицај придева на фразеолошку семантику.

Звезде због своје удаљености од земље представљају нешто апстрактно, недостижно и узвишено. Оне се универзално схватају као сјај у тами, духовна војска која се бори против мрака (Cirlot 2018: 385). Према веровањима различитих народа, судбина појединца записана је у звездама, па су стога срећа и несрећа предодређене, што објашњава употребу лексеме *звезда* у два фразеологизма. Наиме, будући да су звезде небеска тела видљива ноћу, везују се за симболику ноћи, тј. светлости која се пробија кроз таму, па представљају водиљу, помоћ и наду, вест која стиже од Бога. Звезде симболизују и божанско присуство. Изрека „записано у звездама” доводи се у везу с астролошким утицајем звезда који потиче од Бога. Ово је разлог због кога звезда асоцира на поредак и судбину (Kamings 2004: 330 – 331).

Наговештај предстојеће несреће изражава се фразеологизмима *то слуги на зло* (*Већ то, што су заробљеници спроведени право везиру, слуги на зло*), (*то*) *не мирише на добро, то не каже на добро, зло (лоше, рђаво) се* некоме *пише, не пише се* некоме *добро*. У мотивационој структури ових примера налазе се глаголи перцепције (*мирисати*), говорења (*казати*), као и они који упућују бележење. Несрећа се концептуализује као нешто што је предодређено, записано и сл. *Клетва зло му (јутро) свануло* или *на зло ти свануло!* значи: ‘нека га снађе несрећа’. Ако се по јутру дан познаје, онда пожелети неком да му сване зло јутро, заправо значи пожелети му лош читав дан. Јутро, тј. зора симбол је наде, присветљења и новог почетка, нових могућности, јер овај део дана доноси светлост која наступа после ноћне таме. Јутро асоцира на светлост, буђење и живот, пошто се по многим веровањима ноћ сматра периодом када душа током сна напушта тело (Kamings 2004: 307, 330). Изразом *на зло* (нешто урадити) сигнализира се исход неке акције, деловања, које ће се неповољно одразити на самог вршиоца.

За описивање ситуације у њеном најгорем облику испољавања користе се фразеологизми: *зло и наопако* (*Зна ли твоја сестра да играш у бару? - Таман посла! Зло и наопако кад би знала!*) и *зло и горе*. Ови изрази готово да су плеонастичког типа јер садрже лексеме блиске семантике, чиме као да се постиже својеврсна градиција на значењском плану и истовремено појачава експресивност. Изразом *нужно зло* пак указује се на решење неког проблема или излаз из ситуације који није у потпуности прихватљив, или је чак поприлично лош, али је једини могућ (*Језик је нужно зло, увек си то говорио, а речи су, како оно беше, бушино саће, је л' тако?*).

2.1.1.3. Оба концепта ('срећа' и 'несрећа') формализована су изразом (*и*) у *добру* и у *злу*, који значи 'и у срећним и у несрећним приликама' или другим речима 'увек', на основу чега се може прикључити наредној семантичкој групи (*И у добру и у злу био је весео и равнодушан*).

2.1.2. Време

Фразеологизме којима се исказују темпорални односи (2,8%) у највећем броју случајева одликује слаба идиоматичност јер се, поред осталих елемената, уз компоненте *добар/зао* појављује и лексема која указује на време (час, дан, година, доба). Фразеологизам *од Кулина бана и добријех дана* значи 'од старих добрих времена' и означава време које тече, време од почетка, тј. његов динамички аспект (Мршевић-Радовић 1989: 123; Мршевић-Радовић 2008: 70–71). Д. Мршевић-Радовић (2008: 78) претпоставља да су за мотивацију фразеологизма и његово учвршћивање важну улогу одиграли покладне светковине и дубровачки говор, где се Кулин мешао са куљеном, тј. куленом. До замењивања Кулина с куљеном могло је доћи уколико је постојао заједнички контекст, односно „нека истоимена личност која је у фразеолошки контекст могла унети одговарајуће симболичко значење”. На ту могућност упућују одређени дубровачки старији записи религиозне садржине који су Дубровчанима морали бити познати. Осим тога, чињеница да се кулен појављује као јело у покладним обичајима, указује на његову старину и порекло из старобалканске традиције, где је представљао жртву божанству.

Идеју дуге и отегнуте радње изражава поредбени фразеологизам *отегнути се* (*бити дуг*) као *зла година*. Конструкција *зла година* значи 'неродна година' и подразумева глад и сиромаштво, који се, као и све неповољне околности, могу учинити дужим него што то заиста јесу (в. 2.6.3.).

Само један пример из корпуса у *добар* (*добри*) *час* указује да се нешто дешава у право, одговарајуће време (*У добар час дође, за пет минута би мртва била, где каква је крв: густа, масна, црнкаста, — рече с неким поуздањем Цифрић*). Семантика израза у *зао час*, у *зло доба* и *зло си сео* (*и вино попио*) иста је: 'у незгодно време, у невреме, у погрешно време, у лоше

погођен тренутак’ (*А ако се неко у зао час усуди – да ме зове на кућу, зло и наопако, пропишитим мајчино млеко због сестре!*). У датим примерима придевска компонента мотивише фразеолошку семантику, а у вези је са значењем који придев има према РСАНУ. Наиме, придев *зао*, поред осталог, односи се и на особине појава и апстрактних категорија и има значење ‘непријатан, неповољан’ када се говори о гласу или вестима. Временски периоди кроз које човек током живота пролази могу се посматрати као САДРЖАТЕЉИ за оно што се догађа, што би могло да објасни употребу предлога у у темпоралном значењу (уп. Кликovac 2000: 33).

2.2. Фразеологизми са значењем особина људи

Друга већа група (скоро 22,5%) у коју су сврстани фразеологизми с компонентама *добар/зао* и *добро/зло* односи се на човеков физички изглед и психичке особине. Ова група сачињена је од неколико подгрупа: карактер, интелигенција и физички изглед. Фразеологизми су опримерени, а такође су истакнути појмовни механизми на којима су ове јединице изграђене.

2.2.1. Карактер

2.2.1.1. Дата подгрупа чини једну од најбројнијих (нешто више од 17% од укупног броја примера у корпусу), што се могло очекивати имајући у виду да је примарно значење анализираних придева управо из домена карактерних особина. Наиме, према РСАНУ придевом *добар* исказују се карактерне црте појединца, па он квалификује оног ко је благе нарави, не чини зло, који је племенит; који се држи позитивних друштвених норми; оног ко је близак, пријатељски; који се према некоме понаша благонаклоно; оног ко пожртвовано и савесно испуњава одређене дужности према некоме; који савесно, тачно обавља, извршава одређену радњу. И придевом *зао* описују се карактерне црте особе, па он квалификује онога који жели и наноси непријатност, бол другима, ко је суров, opak, строг, који је чувен по лошем владању, љут, бесан; онога који не врши добро своју дужност, који је с упадљиво израженим негативним особинама, рђав, лош; који је неприличан, непристојан.

2.2.1.2. У овој подгрупи окупљени су фразеологизми којима се денотирају доброћудност и великодушност: *бити доброг (добра) срца (Верујем да је Христ милостив и спреман да у свој загрљај прими човека који је годинама био тешко болестан, скоро потпуно слеп, али доброг срца, који никада није ни муву згазио) и имати добро срце (Он има добро срце, али пре би изабрао богату девојку коју не подноси, него сиромашину девојку коју воли)*. Српски фразеолошки фонд нуди и облик који не садржи придевску компоненту *има-*

ти срца, а реализује слично значење ‘бити милосрдан, саосећајан’³. Не само с медицинског становишта, већ и у наивној слици света срце се сматра једним од најзначајнијих, виталних човекових органа који је неопходан да би организам функционисао. На вертикалном дијаграму тела човека постоје три главне тачке: мозак, срце и гениталије. Међу те три, централно место има срце. Стога у бројним културама и религијама (староегипатској, келтској, астечкој, хиндуизму, јеврејској и хришћанској традицији) постоји развијена симболика срца као средишта. Овај орган представља центар живота и универзума, средиште мудрости и осећања (Kamings 2004: 298 – 298; Cirlot 2018: 271 – 272). Наши примери, међутим, потврђују да је СРЦЕ САДРЖАТЕЉ ЗА КАРАКТЕРНЕ ОСОБИНЕ ЧОВЕКА, те да оно стога учествује у квалификацији људског карактера. У исто време, посреди је и персонификација, подтип онтолошке метафоре: СРЦЕ ЈЕ БИЋЕ (ОСОБА), којој је у основи синегдоха ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. СРЦЕ ЗА ЧОВЕКА. Наведене примарне метафоре учествују у структурирању сложене метафоре: БИТИ ДОБАР ЧОВЕК ЗНАЧИ ИМАТИ ДОБРО СРЦЕ.

С друге стране, дуална природа срца као стожера у коме се у човеку оглашава реч Божја, али и као извора греха (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 207) условиће настанак антонимних фразеолошких конструкција *бити злог (зла) срца* и *имати зло срце*, о којима ће бити речи у наставку овог поглавља.

Као семантички синоними претходно наведених фразеологизама у корпусу српског језика забележени су и поредбени фразеологизми: *добар као добар дан (у години)* (*Жао ми те је, добра си као добар дан, безазлена си, не знаш ко ти је пријатељ ко ти душманин, страдаћеш као јагње под ножем; Она је добра као добар дан у години; она је блага као сама благост; она је оличено добротворство, богата свима врлинама*), *добар као хлеб (хлебац)* (*Пијанин је био добар као хлеб. Звали су га Помиритељ, због склоности да мири завађене, да посредује, да прска ђавола светом водицом*), *добар као пања, добар као Бог, добар као анђео* (*Била је добра као рајски анђео*), *добар као душа* (*Кад је требало направити гужву, увек је био ту и није одустао од ситних крађа које су ту и тамо организовали на штету власника Кроше бара, човека доброг као душа*) и *добар као мајка*. Поштена и племенита особа описује се фразеологизмима: *добра душа* и *добри анђео*. Честит и карактеран појединац квалификује се фразеологизмом: *човек добра кова*.

У основи фразеологизма *добар као добар дан* лежи концептуална метафора ДОБРО ЈЕ СВЕТО(СТ). Наиме, ноћ се доводи у везу с тамом и црном бојом која се традиционално повезује с оним што је лоше и негативно и асоцира на тугу, несрећу, зло и смрт. Осим тога, тама је лоша јер омета опажање, вид, преко ког се спознаје највећи број информација из спољног света. Сходно

³ С друге стране полисемичан фразеологизам *немати срца* реализује значења: 1) бити немилостив, немилосрдан, и 2) не усуђивати се рећи или учинити нешто.

томе, дан који доноси са собом светлост симбол је наде и новог почетка, буђења и живота (Kamings 2004: 307, 330), па је као такав асоцијација на добро.

Као што је срце орган чије правилно функционисање омогућава живот, тако је и хлеб од егзистенцијалне важности за човека. Хлеб је једна од основних намирница у људској исхрани, посебно у време сиромаштва и глади, и мала количина ове хране обезбеђује преживљавање, па хлеб у готово свим културно-језичким заједницама носи крајње позитивну конотацију. Хлеб је такође један од најважнијих симбола хришћанства, знак Божије доброте и несебичности; хлеб представља и Христово тело (Мршевић-Радовић 2008: 203; Штрбац 2018: 190).

Са становишта лингвокултурологије, објашњење мотивација фразеологизама *добар као Бог* проналазимо и хришћанској концепцији представе Бога као извора љубави и добра (Вуловић 2015: 258). Анђели се сматрају бестелесним натприродним ентитетима који служе Богу. Представљају посреднике између неба и земље, заступају људе пред Господом и доносе им Божије дарове, па је јасно зашто су концептуализовани као добро. У наведеним фразеологизмима активирана је концептуална оријентациона метафора ДОБРО ЈЕ ГОРЕ. Сходно томе, фразеологизам *анђео (бог) зла* денотира ђавола.

Код фразеологизама *добар као душа* и *добра душа* такође је формулисана појмовна метонимија, тачније синегдоха ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. ДУША ЗА ЧОВЕКА, која је умрежена с онтолошким метафором ДУША ЈЕ БИЋЕ (ОСОБА). Једно од значења одреднице *душа* у РСАНУ гласи: ‘особа са позитивним особинама карактера, сушта доброта, племенитост’. С друге стране, *душа*, изведеница на -ја од основе *дуh-*, првобитно је значила ‘дисање, животна сила’. У Библији *душа* је као знак живота повезана и са сликом даха. Од значења ‘који има душу/дах’ развило се значење ‘онај који је жив, живо биће, човек’ (Мршевић-Радовић 1995: 339). Дакле, ако се душа изједначава са животом, јасна је мотивациона основа разматраног фразеологизма. Посреди је појмовна метафора ДОБРО ЈЕ ЖИВОТ, ЛОШЕ ЈЕ СМРТ.

Прва асоцијација на мајку јесте доброта. Мајка је сигурност, топлина, нежност и храна. Ипак, симболика мајке је амбивалентна јер означава и смрт. Симболика мајке повезана је са симболиком мора и земље јер су обоје спремници живота. У симболу мајке постоји иста двојност као у симболу мора и земље, а то је да су живот и смрт корелативни. Родити се значи напустити мајчину утробу; умрети значи вратити се у земљу. Мајка је симбол несвесног, леве стране и ноћи (Chevalier – Gheerbrant 2018: 1693; Cirlot 2018: 565–566). Упркос таквој симболици, према резултатима истраживања семантичког поља лексеме *мајка* у језичкој слици света младих у Србији, типична мајка је брижна, нежна, пожртвована, пажљива, осећајна и добра, воли своју децу и често занемарује себе (Требјешанин 2018: 154, 159). Имајући ово у виду,

разумљиво је зашто се у српском језику доброта концептуализује помоћу мајке, родитеља који нам је подарио живот и с којим постоји специфична веза преко чина рађања.

2.2.1.3. Великим бројем фразеологизама у овом концептуалном пољу указује се на непожељне карактерне особине људи. Пакост, злоба и опакоост изражавају се фразеолошким конструкцијама: *бити злог (зла) срца* и *имати зло срце*. Концептуални механизми који су описани код фразеологизама који садрже соматску лексему *срце* и антонимну придевску компоненту *добар* примењиви су и на ову групу фразеологизама. Као значењски синоними датих фразеологизама користе се: *по злу чувен (познат), зле ћуди, на зло брз (Јеремија је јогунаст, властољубив, грабљив, и на зло брз), нога му нози добра не мисли, око му оку добра не мисли, зло се од њега одбија* и компаративним фразеологизмом: *зао као враг*. Ђаво или враг, супротно анђелима, у наивној слици света повезује се са негативним представама и концептуализује се као оличење натприродне негативне силе. Сматра се симболом ружноће будући да се у овом случају повезују телесна и духовна ружноћа (Мршевић-Радовић 2008: 194, 204), па је слика у позадини фразеологизма потпуно транспарентна, што није редак случај код поредбених фразеологизама.

Придев *зао* обавезна је компонента фразеологизма *човек зле крви*, којим се описује неморалан човек, спреман за свако зло и неспособан да осети емпатију. Крв универзално симболизује све вредности кохерентне ватри, топлоти и животу, и асоцира на све што је лепо, племенито, великодушно и узвишено. Крв се сматра животном силом и телесним принципом (Chevalier – Gheerbrant 2018: 909–919). Иако стари народи нису имали знања из медицине којима данас располажемо, били су свесни фундаменталног значаја ове течности, јер када у човеку престане да тече крв, он престаје да живи. Стога је крв симбол живота и представља саму личност (Papp 2010, наведено код Мандић – Ђурић 2016: 19), а будући да има везе и са сродством, израз би могао да указује на то да је лош карактер наследан, па је и у овом случају мотивација фразеологизма прозирна.

За описивање изузетно лоше особе, олоша, користи се фразеологизам (*бити, потицати*) *од зла оца и од горе мајке*. И наведени фразеологизам алудира на порекло, на чињеницу да су рђаве особине наследне, тј. да их добијамо од својих предака. Интересантно је присуство градиције у фразеологизму, према коме је мајка представљена као гора од оца. Истраживања у психологији показују да деца и адолесценти процењују однос са мајком као квалитетнији од оног који имају с оцем. Емотивна размена везана је превасходно за улогу мајке која континуирано задовољава унутрашње емоционалне потребе детета, док отац задржава положај особе задужене за спољну и друштвену сигурност и материјално обезбеђивање породице, која доприноси несметаном реализовању ексклузивне улоге мајке као примарног старатеља

(Михић – Петровић 2009, 377–378). Дакле, ако је мајка важнији родитељ, а квалификована је као гора од оца, јасно је какве је особине могла пренети на потомке. Ипак, не треба заборавити ни васпитну улогу родитеља, посебно мајке, која такође може утицати на развој карактерних особина детета.

За појединца који се прави да је добар, а то заправо није, употребљава се фразеологизам: *на речима бити добар*, где придев чини само факултативну компоненту.

Склоност ка оговарању, клеветању и сплеткарењу изражена је у фразеологизмима изграђеним по истом моделу у којем је један од структурних елемената соматизам праћен детерминатором: *зао језик, зли језици (Зли језици веле да она у Паризу шета од једног љубавника до другог, тако вртоглавом брзином да ником не допушта да јој нешто приговори или да се осети повлашћеним), бити зла језика, имати зао језик, имати зла уста*. У датим фразеологизмима присутно је садејство метонимије и синегдохе, при чему је синегдоха видљива у трансформацији ДЕО ТЕЛА (уста, језик) ЗА ОСОБУ, а метонимијски механизам се види „у избору назива за одговарајући део тела у описивању одговарајућих црта личности које су у непосредној вези с говорном активношћу” (Штрбац 2018: 152). С друге стране, причљивост или брбљивост као циљни домени изражавају се фразеологизмом: *имати добар језик (Која би могла имати бољи језик за проводационицу од госпође Татијане?)*. У свим наведеним случајевима фразеологизми развијају значење по метонимијском обрасцу: говорни орган с одређеном особином → одређена особина говорника (Штрбац – Штасни 2017: 109).

Фразеологизам *добро јутро, чаришијо на обе (све четири) стране* описује појединца који се бескрупулозно прилагођава приликама и који зарад личне користи иде линијом мањег отпора. Слична врста безобзирности испољава се у фразеологизму *имати добре лактове*, којим се именује особа која се, како би остварила свој циљ, пробија кроз живот не бирајући средства, као гурајући лактовима све препреке на које наиђе⁴. Фразеологизам *имати добар желудац (стомак)* описује особу која је у стању да отрпи сваку непријатност. У овом случају, апстрактне категорије, тј. моралне особине попут безобзирности или неосетљивости концептуализују се преко физиолошког процеса варења. Варење, у овом случају у фигуративном смислу, односи се на уношење у организам, жвакање и гутање онога што сматрамо неприхватљивим: увреде, подсмех или непријатности. РСАНУ као једно од секундарних значења придева *добар*, када стоји уз именице које означавају органе, наводи ‘који повољно служи, способан’. И у овом случају придевска компонента је испустива, јер постоји фразеологизам *имати желудац* (за нешто). У примерима *имати добре лактове* или *имати добар желудац (стомак)* датим придевом

⁴ Отуда и секундарно значење глагола *лактати се*.

обележавају се непожељне људске особине. Фразеологизам *имати добре живце (нерве)*, формиран преко модела узрок особине темперамента → особина темперамента (Штрбац 2018: 194–195), описује појединца кога карактерише јака самоконтрола, који је сталожен и смирен. Полисемични фразеологизам *имати добра леђа (плећа)* (в. 2.3.1. и 2.4.2.), именује јаку и издржљиву особу која је у стању да поднесе велики терет. Леђа и кичма представљају основ јер носе читаво тело, па симболизују издржљивост и способности појединца да се избори за себе (Kamings 2004: 284). У семантичком транспоновању од конкретног ка апстрактном, преко физичке јачине дела тела који може да поднесе највећу оптерећеност концептуализује се карактерна чврстина (Штрбац 2018: 184). Као и код осталих фразеологизама код којих придев стоји уз соматски конституент, и у овом случају придев мотивише фразеолошко значење јер да га нема, изрази би изгубили идиоматичност, будући да сви људи имају срце, језик, уста, главу и лактове као део тела.

2.2.1.4. У ову групу сврстали смо и примере фразеологизама којима се описују вештине, тј. урођене способности појединца: *имати добро грло* (‘имати гласовне квалитете, дар за певање’), *имати добар густ* (‘имати укуса’) и *имати добро уво* (‘имати добар слух/бити музикалан’), који је, уколико фразеологизам означава добру способност перцепције звучних информација, настао на моделу: слушни орган с одређеном особином → одређена особина перципијента (Штрбац 2017: 99). У сваком случају, ово је пример метонимијског транспоновања: ОРГАН ЗА ФУНКЦИЈУ, где ОРГАН метонимијски стоји за ЧУЛО СЛУХА/ВОКАЛНЕ СПОСОБНОСТИ.

2.2.1. Интелигенција

2.2.1.1. У овом пољу представљени су фразеологизми који се односе на интелектуалне особине појединца, али и они изрази који описују интелектуалне процесе.

2.2.1.2. У првом пољу окупљено је нешто мање од 3,8% фразеологизама из корпуса. Разматрана фразеолошка грађа садржи само један пример фразеологизма чији је циљни домен интелигенција: *имати добру главу*, којом се квалификује веома паметна особа (*Ако дете ништа не зна и ако је рђаво, криви се учитељ, а ако је добро, или ако напредује, одмах: „има дете добру главу”*). У овом случају придевска компонента *добар* у вези је са значењем датим под тачком 7а. у РСАНУ, а којим се придеву *добар* приписује семантика ‘који повољно служи, способан’, које добија када стоји уз соматске лексеме. У глави се налази мозак који регулише све виталне функције неопходне за преживљавање. Мозак, с једне стране контролише емоције, али с друге управља интелектуалним функцијама човека, па се сматра седиштем интелекта, мисли и разума. Будући да је мозак као унутрашњи орган невидљив

и стога мање познат човеку⁵, лексема *глава* користи се као његов синоним. Тачније, реч је о појмовној метонимији заснованој на обрасцу који подразумева употребу НАЗИВА ОДГОВАРАЈУЋЕГ ДЕЛА ТЕЛА ЗА ФУНКЦИЈУ КОЈУ ТАЈ ДЕО ТЕЛА ОБАВЉА. Другим речима, уколико је део тела који је задужен за интелектуалне активности квалитетан, сам носилац испољаваће висок степен развијености особина које припадају интелектуалном домену. На описаном метонимијском моделу почива метафора ГЛАВА ЈЕ САДРЖАТЕЉ (интелектуалних особина).

Недостатак интелигенције и ментална ограниченост илустроване су фразеологизмом *точкови у глави не раде (не функционишу) му добро*. Дати фразеологизам приказује метафониимију, удружено деловање два концептуална механизма: онтолошке метафоре МОЗАК ЈЕ МАШИНА (Lakoff – Johnson 1980: 27) и метонимије ГЛАВА ЗА ИНТЕЛИГЕНЦИЈУ, тј. део тела за особину која зависи од органа смештеног у датом делу тела. Мозак је концептуализован као машина, механизам који не ради исправно уколико не функционишу добро његови делови. У случају датог фразеологизма, прилог представља испуштиву компоненту, зато што је семантика имплицирана садржајем глагола који је у одричном облику.

2.2.2.3. У ово поље сврстали смо и фразеологизме који се односе на менталне или когнитивне процесе човека као што су ‘опажање’, ‘увиђање/расуђивање’, ‘пажња’ и ‘промишљање’. Добра способност уочавања и процењивања околности, интуиција, јака моћ запажања и проницљивост лексикализују се идиоматичним фразеологизмима који у свом лексичком саставу имају соматске компоненте: *имати добро око (Јербо он има добро око, за те ствари)* и *имати добар нос (њух)* (за нешто) (*Нема такве, сине мој, нема. Стар сам већ и имам добар нос! Мирис честитих жена, жена на своме месту, трезвених жена ја овде не осећам!*; *Радознала сам и мислим да имам добар њух*). У оба случаја семантика фразеологизма заснива се на појмовној метонимији СРЕДСТВО ОПАЖАЊА ЗА ОПАЖАЊЕ.

Очи су човекова директна веза са околним светом, преко њих се одвија рецепција спољашњих утисака, па су као такве, главни извор информација који утиче на човекову когницију и омогућава му да стекне сазнања. Стога се, даљим проширивањем значења, око концептуализује као основни човеков инструмент за разумевање света (Vuјović 2022: 48).

Премда преко очију до мозга долази око 90% информација из околине, когнитивни процеси могу се одвијати у преко другог органа – носа, који у

⁵ Соматизми у саставу фразеологизма могу упућивати на унутрашње делове тела (соматска компонента именује невидљиве човекове органе, који нису чулно доступни) и спољашње делове тела (соматска компонента именује видљиве човекове органе, који су чулно доступни). Будући да о унутрашњим органима и њиховим функцијама човек није имао довољно знања, ни јасну слику, именице које означавају унутрашње делове тела мање су фреквентне у грађењу фразеологизама.

наведеном фразеологизму метонимијски стоји за чуло мириса, па *имати добар нос* (за нешто) значи ‘намирисати’, наслутити околности. Нос је средство путем кога се примају спољашњи стимулуси и што је његова функција успешнија, то су менталне способности боље (Штрбац – Штасни 2017 : 115). Мотивациона основа датог фразеологизма говори о поседовању средства којим се остварује опажање, односно посредни је образац којим се исказује узрочно-последична релација: ПОСЕДОВАЊЕ (ДОБРОГ) СРЕДСТВА ОПАЖАЊА → СПОСОБНОСТ (ДОБРОГ) ОПАЖАЊА (Штрбац 2018: 215). Наиме, нос постаје инструмент спознаје мисаоних процеса.

Пажња, која може подразумевати и опрез, исказује се соматским фразеологизмима *добро отворити очи* (*Добро отворите очи! Муштерије у мраку имају дуге прсте!*) и *добро отворити уши* (*Добро отвори очи и уши. Ослушни комешање и светлуцање града, прозора и осветљених излога, и трубе и звоњаву звонаца, и људе беле и жуте и црне и црвене, обучене у зелено и плаво и наранџасто и шафранско жуто*). У основи првог фразеологизма препознаје се појмовна метафора ОКО ЈЕ ПРОЗОР. Око се поима као нека врста прозора, отвора који омогућава (када је отворен) и онемогућава проток информација (када је затворен). Будући да се чулом вида перципира највећа количина стимулуса које добијамо из окружења, очи је потребно отворити добро како би се избегле непредвиђене и непријатне ситуације. Дакле, што је прозор већи и отворенији, то је проток информација бољи. Прилог *добро* у наведеном примеру има једно од секундарних значења које наводи РСАНУ, а то је ‘прилежно, са свом пажњом, ништа не занемарујући; подробно, сасвим, темељно; потпуно’. Приликом формирања идиоматског значења фразеологизма дошло је до семантичке транспозиције базне синтагме која упућује на мимику лица засновану на метафори будност, ОПРЕЗ ЗНАЧИ ИМАТИ ОТВОРЕНЕ ОЧИ. Човек може да контролише затварање и отварање очију уколико има здраве, функционалне очи. Ови физички и физиолошки аспекти метонимијски мотивишу поменути фразеологизам (Милановић 2014: 387). Дате метафоре укрштају се с метонимијом јер опрез подразумева ангажованост чула вида, а обазривост има своју телесну манифестацију (широм отворене очи). Посреди је и метонимија ОРГАН ЗА ФУНКЦИЈУ, тј. ОКО ЗА ВИД.

У семантичкој позадини фразеологизма *добро отворити уши* активира на је концептуална метафора УВО СУ ВРАТА/ПРОЗОР, коју открива колокацијски потенцијал глагола *отворити*. Лексеме *врата* и *прозор* представљају колокате који су према учесталости најближи датом глаголу (Sarić 2022: 134).

Најзад, промишљање, пажљиво размишљање поима се фразеологизмима *узети се добро на ум* и *узети (се) добро у памет*. Приметно је присуство метонимије где СПОСОБНОСТ (мишљења) СТОЈИ ЗА (КОГНИТИВНУ) АКТИВНОСТ. С концептуалног аспекта, уочава се и оријентациона метафора НАПОЉЕ-

УНУТРА, будући да се ум и памет схватају као локализатори или садрживачи на које се или унутар којих се смештају ентитети (Штрбац 2018: 94).

У случају фразеологизама *добро отворити очи* и *добро отворити уши* прилог утиче не толико на њихово само значење колико на експресивност израза. На пример, према РСАНУ *добро отворити очи* изражава позив да се будно пази и обрати посебна пажња, и стога се разликује од варијанте *отворити очи*, која према једној од својих семантичких реализација, према истом речнику, гласи ‘пазити, водити рачуна’.

2.2.2. Физички изглед

У лексичком саставу фразеологизама којима се описује физички изглед човека (мање од 1,5%) фигурирају искључиво придев *добар*, односно прилог *добро*. Фразеологизам *бити у доброј форми* описује особу која добро изгледа (*Старац је седео на пластичној столици. Био је у прилично доброј форми за своје године, али му је вид начисто попустио откада су му оперисали лево око*), док преостала два фразеологизма *добро носити (своје) године* и глаголско-прилошка конструкција *држати се (још) добро* указују на крепку и виталну особу која одолева старости и налази се у бољем физичком и здравственом стању него што је уобичајено за особу у зрелим годинама. Код овог фразеологизма значење прилога *добро* у складу је са значењем које наводи РСАНУ где се дати прилог користи као одредба физичког или здравственог стања субјекта.

У случају прве фразеолошке јединице придев представља испустив елемент, који се ипак подразумева.

2.3. Фразеологизми који се односе на човека у интеракцији с другим људима

Већи број фразеологизама (21,5%) односи се на човекове друштвене и међуљудске односе, као резултат сопственог или туђег деловања. Дата подгрупа обухвата изразе којима се исказују ‘позитиван утицај или наношење штете другој особи’, ‘(не)пријатељство’ и ‘оданост’. У ову групу уврстили смо и фразеологизме којима се упућује на начин вршења радње, а који чине нешто мање од 4% корпуса.

2.3.1. Позитиван утицај/Наношење штете

Ова група садржи скоро 15% фразеологизама из корпуса. Фразеологизмима који у свом саставу имају конституент *добар/зао* или *добро/зло* изражавају се различите друштвене релације. Позитиван однос према некоме

може се исказати на следеће начине: уколико јамчимо за неку особу, употребићемо фразеологизам *стајати (бити) добар* за некога, а када некога бодримо или желимо да га одобривољимо, користимо фразеологизам *давати добру вољу* некоме. Фразеологизам *рећи (казати) (коју) добру реч* о некоме значи 'препоручити или похвалити некога' (*Сећали су се шта је недавно Милош починио с другим својим противницима, те се свако бојао да рекне добру реч за Карађорђа*), док *приказивати (показивати, показати)* некога у *добру (добром) светлу* и *приказати (описати, представити)* некога у *доброј боји* има значење 'приказивати на леп, улепшан начин некога'. У свим наведеним случајевима придевски конституент представља обавезан елемент који у потпуности мотивише фразеолошко значење, будући да је његова семантика, како наводи РСАНУ 'којим се нешто позитивно оцењује, повољан, похвалан'.

Реч *боја* балкански је турцизам, а њена етимологија везује се за турску реч *боуа* са значењем које је потекло од 'укинути', 'красити' (Gluhak 1993: 139), па би мотивацију фразеологизма можда требало посматрати кроз семантику компоненте *боја*⁶.

Уколико некога усмеравамо у позитивном правцу и наводимо да живи поштеније, употребићемо фразеологизме: *скренути некога са лошег на добар пут, одвратити од зла пута (Ја сам била старија; на мени је било да будем хладнија и да те одвратим од зла пута)*, а фразеологизам *послати (слати, упутити, упућивати)* некога *на добру адресу*, када некога упућујемо на право место, код праве особе. У српском језику постоји колокација *животни пут*. Пут се може схватити и као путовање. У концептуалној анализи фразеологизама често се говори о метафори људски живот је путовање (Lakoff 1986: 219), где ентитети из изворног домена кореспондирају с ентитетима из циљног домена, па се путници доживљавају као особе које живе живот, кретања по путу као животни токови, одредиште путовања као сврха живота, препреке на путу као потешкоће у животу, различити путеви до одредишта као различита средства за постизање сврхе, пређени пут као напредак у животу, станице на путу као фазе у животу, а водичи на путу као помагачи или саветници у животу (Kövecses 2005: 123).

Посебну подгрупу чине фразеологизми којима се поима подршка или заштита, обично утицајних и моћних људи: *имати добро залеђе, имати добру залеђину*, као и вишезначни фразеологизам *имати добра леђа* (в. 2.2.1.3. и 2.4.2.). Упркос лексичкој дивергенцији дати фразеологизми у својој

⁶ Занимљиво је да у романским језицима реч *боја* (ит. *colore*, шп. *color*, фр. *couleur*) директно потиче од латинске речи *color –ōris*, која се везује за латински глагол *celare* 'крити' (Zingarelli 2004). Слично је и у другим језицима у које је реч ушла позајмљивњем (нпр. ен. *color*, пољ. *kolor*, хол. *kleur*).

мотивационој бази имају сличну слику која је мотивисала настанак јединице, тј. упућују на позадину, леђа. Леђа се налазе супротно од очију, којима се прима највећи број информација из окружења. Очима је могуће спазити опасност и благовремено реаговати како би се она избегла. Оно што се дешава иза леђа може представљати опасност или претњу из позадине. Дакле, уколико желимо да заштитимо некога, треба да му чувамо леђа. Отуда и фразеологизми: *стајати* некоме *иза леђа* и *ититити* некоме *леђа* (оба у значењу 'бити нечија заштита'). С друге стране, како је већ речено, леђа (кичма) представљају темељ јер носе цело тело, стога су симбол издржљивости и способности појединца да се избори за себе (Kamings 2004: 284).

Фразеологизми *чинити добро* (некоме) и *добро доћи* (некоме) деле истоветну семантику: 'бити од користи' (*Да, можда би ми један сат спавања добро дошао*). Позитиван утицај се изражава и конструкцијама с поименичним придевом зло: *стати злу на пут*, са значењем 'спречити, онемогућити нечије рђаве поступке' (*Ако се овоме злу на пут не стане ја вам велим, добра бити неће*) и *доскочити злу*, који значи 'отклонити или спречити неки озбиљан проблем' где посматрана компонента има значење које наводи РСАНУ: 'несрећа'. Конструкција *добри дух из боце* описује особу која другој помаже и испуњава жеље.

Супротно томе, доношење штете другој особи може подразумевати освету: *вратити (враћати) зло злим (зло за зло)*. Израз исте формалне структуре *вратити (враћати) зло за добро*, с друге стране денотира незахвалност. Фразеологизмом *видети своје добро јутро*, најчешће употребљеним у футуру, изражава се претња и упозорење да ће неко доживети непријатност као последицу сопствених поступака (*Видим ја моје добро јутро — рече Јела жалосно и климну главом, пуна очајања, па пошто је мало поћутала, она додаде: — Најпосле, нек буде што буде!*). Ово је редак случај да се придевом *добар* концептуализује супротно значење од оног које примарно има, а може се довести у везу с једанаестим значењем придева *добар* које наводи РСАНУ и које је оквалификовано као еуфемизам. Такође је могуће да је израз заснован на иронији.

Припрема нечије пропасти исказује се фразеологизмом *о злу радити* (некоме). На некога можемо вршити лош, негативан утицај (*бити нечији зао дух*) (*Рудолф Хес, Хитлеров зао дух!*) или га можемо преварити дајући му лош савет (*упутити некога на лош пут*). У свим наведеним случајевима употреба поимениченог прилога/придева је обавезна. Етимологија српске речи *дух* везује се за прасловенску реч *дихъ*, која је у различитим језицима дала различита значења: *душа, дах, ваздух, дувати, дисати, топлина, мирис(ати)* (Gluhak 1993: 211). Дух се обично замишља као натприродни, нефизички ентитет. Веза коју има са именицом *ваздух* је логична јер су и један и други невидљиви и свуда присутни. Ова идеја могла је мотивисати настанак фра-

зема, па *бити* нечији *зао дух* значи бити стално у нечијем присуству и наносити му штету.

Зло се може нанети и уроком. Од древних времена и у скоро свим културама појединим деловима тела приписивале су се натприродне моћи, али нема сумње да је око један од органа за које се везује највећи број веровања и сујеверја који изазивају страх, а у њиховој позадини најчешће је завист (Domínguez Pena 2007: 47). Урокљиво око подразумева моћ особе да погледом нашкоди другима, што се исказује фразеологизмима: *имати зло око (зле очи)* и *гледати злим оком*. У наведеним случајевима неопходна је употреба придева, којим је и мотивисана негативна конотација фразеологизма. Соматска лексема квалификована је придевом којим се означава карактерна особина, у складу са значењем које овом придеву приписује РСАНУ: ‘који жели и наноси непријатност, бол, штету другима’.

Како се повољне околности не би урекле, да се не поквари постојеће добро стање, користи се узречица: *да не чује зло*. Посреди је персонификација путем које се зло концептуализује као живо биће, као и у примеру који следи. Узречица *злу не требало* користи се у значењу ‘може затребати, може добро доћи у случају невоље, несреће’ (*Па ипак, злу не требало, допусти да ти човек, који је по полицијским канцеларијама стекао прва стварна животна искуства, пружи неколико корисних савета*).

У ово групу могли би се сврстати и фразеологизми којима се лексикализују батине, напад или опасност (*делити добре батине, неће од неког добро запамтити, није добро заједно с ким трешиње јести (зобати)*). Код фразеологизма *делити добре батине* придевска компонента остварује значење које РСАНУ наводи ‘велики по маси, количини; обилно’. Свађа и раздор вербализују се фразеологизмом *стварати (изазивати, уносити, сејати) злу крв* између некога. Синтагма *зла крв* остварује значење: ‘раздор, неслога, мржња’. Наведени фразеологизми настали су семантичком транспозицијом базне синтагме и мотивисани су семантичком доминантом *крв*, што значи да су настали мотивацијом симбола (Ristić 2013:120). Ајдачић (2016: 50) наводи и фразеологизме: *подгревати злу крв, потпирити злу крв, оживети злу крв*, који се употребљавају у ситуацијама када неко покушава да поново активира раније постојеће сукобе. Уколико некога желимо да прикажемо на негативан начин, с ружне стране, користимо фразеологизам *приказати (показати, представити)* некога у *лошем светлу*, тј. *приказивати (представити) у рђавој боји*.

2.3.2. Пријатељство/Непријатељство

Концепт пријатељства исказује се следећим изразима (нешто више од 4%): *стајати добро с неким (Но пекар помисли, ако је Стратимировић рац-*

ки митрополит, није полицајкомесар, па док са овим добро стоји, немогаше му нико ништа), бити добар с неким, бити добар некоме, бити (живети) у добру с неким и бити (стајати, живети) на доброј нози с неким (С новом кухарицом, коју смо пре два дана добили, стојим на доброј нози), који остварују исту семантички вредност: ‘бити с неким у блиским, пријатељским односима’, док *стати на добру ногу* с неким значи: ‘створити добре, пријатељске односе с неким’, где глагол уноси компоненту иницијалности, тј. почетак остваривања неке релације. Нога, као орган хода, симбол је друштвене повезаности (уп. *живети на доброј нози* у 2.4.2.). Она има друштвено значење јер елиминише удаљеност, омогућава везе и подупире контакте (Chevalier – Gheerbrant 2018: 2098–2099), што објашњава мотивацију два последње наведена фразеологизма.

Фразеологизмима исте формалне структуре као горенаведени, с антонимном придевском компонентом, илуструје се супротни концепт непријатељства: *стајати лоше (рђаво)* с неким и *бити (стајати, живети, остати)* с неким *на злој (рђавој) нози*. Исти концепт изражава и фразеологизам *имати злу вољу* на некога (*Ја им испричах како је газдарица казала да неће никог више од сутра овде да види и како нарочито има злу вољу на Панту*).

2.3.3. Верност/Оданост

Око 2,3% фразеологизама из корпуса припада овој групи. Оданост неком вербализује се глаголском синтагмом у којој је садржана напоредна конструкција: *делити с неким (и) добро и зло*, која описује ситуацију у којој особе заједнички све подносе (*Тражио сам тебе и твоју дружину. Рад сам с вама делити добро и зло, ако ме примите*). Значење поименичених придева у фразеологизму у складу је с оним које наводи РСАНУ: ‘добре стране живота’, односно ‘рђаве стране живота’.

Уживање нечијег поверења исказује се фразеологизмом: *добро стајати* код (у) некога и *бити добро записан* код (у) некога. Поверавање неког или нечег поузданој особи вербализовано је изразом *положити* нешто у *добре руке*. Фразеологизам учестале употребе у говорној пракси, који ипак није потврђен у консултованим речницима јесте: *бити у добрим рукама* (*Кад је оздравила, девојчица је пожелела да остане с њом. Знао сам да је остављам у добрим рукама и зато сам јој удовољио*), којим се изражава поверење у особу од које зависмо или од које очекујемо помоћ. У случају два последње наведена фразеологизма активирани су метонимијски механизми ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. РУКА ЗА ЧОВЕКА, који је умрежен с концептуалном метафором РУКА ЈЕ САДРЖАТЕЉ. И у овом случају придев мотивише фразеолошко значење, имајући у виду семантику придева коју наводи РСАНУ: ‘близак, пријатељски’.

Избор соматизма није случајан. Рука симболизује активну силу, прелазак са теорије на праксу. У египатским хијероглифима означава рад, контролу или заштиту. Многорукост божанстава у хиндуистичкој и будистичкој традицији симболизује саосећајну помоћ, док у хришћанству, у Светом тројству, рука симболизује Оца (Kamings 2004: 295–296).

2.3.4. Начин вршења радње

Ову групу фразеологизама (нешто мање од 3,8%) чине они којима се описује начин вршења радње, али и циљ односно сврха предузимања активности. Поредбени фразеологизам *као глумоме добро јутро* значи ‘узалуд’, док *радити* (нешто) у *доброј вери* носи семантику ‘радити нешто добронамерно’. Сви остали фразеологизми *с добра*, *с добра срца*, *(с) добре воље*, *из добра*, *на добре*, *с добра* и *с лепа* деле исту семантичку вредност: ‘радо, добровољно, без принуде, лепим начином’.

2.4. Фразеологизми који се односе на материјално стање, социјални статус и понашање човека

У ову скупину фразеологизама (нешто преко 20%) груписали смо оне којима се изражавају ‘углед’, ‘материјално стање’, ‘знање’ и ‘стил живота’. Неки фразеологизми који припадају овој групи илустровани су примерима.

2.4.1. Углед

Знатан број фразеологизама из корпуса (око 7%) односи се на углед или репутацију, а у највећем броју случајева у свом лексичком саставу имају именичку компоненту *глас*. Именица *глас* је вишезначна, и у једној од својих семантичких реализација означава мишљење, став, уверење и сл. (РСЈ 2007: 198), дакле оцену и вредносни суд, што објашњава њену честу употребу у фразеологизмима којима се поима углед. Појединац може да буде цењен и да ужива углед, што је денотирано фразеологизмима: *бити на добром гласу (добру гласу)* (*Код стража аустријских, при уласку у престоницу, те године, славонски официри, из Хунгарије, нису били на добром гласу*), *имати добар глас* и *уживати добар глас* (*Пореза је одмерена сувише ниско, јер је познато да иста фирма ужива добар глас и да њен годишњи промет, на према томе и њена зарада, далеко премашују суме од којих је пошао порески одбор у својој процени*). Исти концепт изражава и фразеологизам *бити добро записан*, који значи ‘уживати добро мишљење других о себи’ (*Да сам позната, узела би’ си за задатак код њега добро записана бити*).

Супротно томе, појединац може важити за неморалну и покварену особу, без икаквог угледа: *бити на злом (злу, рђаву, лошу, лошему) гласу* (...једину

страст која му је остала од толиких скупих и лудих страсти, због којих је некад био на злу гласу код старешина, а необично омиљен код другова, код жена и код зеленаша), уживати зао (лош, рђав) глас и бити рђаво записан. Такву особу бије лош (рђав) глас или га знају као злу пару (*Ђерка ме познаје ко злу пару. Што ми сасвим одговара, јер не морам ништа да јој објашњавам*). Придевска компонента представља обавезан елемент израза, а њена замена утиче на стварање антонимских фразеологизама.

У случају фразеологизма *знати као злу пару*, придев и именица заједно мотивишу фразеолошко значење. Наиме, придевским конституентом исказује се објективно доминантно својство, док лексема *пара* има два аспекта: чисто метафоричку и симболичку функцију. Први аспект налазимо у разним хришћанским текстовима, нпр. код Светог Климента Александријског, у смислу разликовања правог и лажног новца у циљу разликовања доброг од лошег у складу са духовним вредностима и критеријумом истине. Ангелус Силесиус користи у неколико наврата симбол новчића као слике душе пошто душа носи жиг Бога, као што новчић носи знак владара (Chevalier – Gheerbrant 2018: 1803).

Углед се може стећи: *изаћи (изићи, излазити, избити, испанути, доћи, долазити) на добар глас*, али се претходно стечен углед може и изгубити: *изаћи (изићи, излазити, избити, испанути, доћи, долазити) на зао (лош, рђав) глас* и *изгубити добар глас*. Код последње наведеног фразеологизма придев посебно мотивише фразеолошко значење, јер да га нема израз би значео: ‘не моћи говорити’. До губитка угледа може доћи када појединац жели уништити нечију репутацију, обрука, осрамоти другу особу, на шта указују следећи примери: *укаљати (нечији) добар глас, окрњити (нечији) добар глас, натрунити (нечији) добар глас, изнети (некога) на зао (лош, рђав) глас* и *турнути у зла уста*.

У примерима *бити на добром/лошем (рђаву) гласу, изнети (некога) на зао (лош, рђав) глас* или *изаћи (избити, испанути, доћи) на добар/зао (лош, рђав) глас*, лексема *глас* доживљава се као простор и спаја се са предлозима, у акузативним или локативним конструкцијама. У последњем примеру, В. Јовановић објашњава да, имајући у виду да глагол *изаћи* значи ‘крећући се стићи на неко издвојено и уздигнуто место, попети се, појавити се, избити’, а да се именица *глас* у овом изразу перципира као простор уздигнут у односу на неки други простор, фразеолошко значење „остварује се метафоризацијом слике коју бисмо могли уопштити као сцену на којој је особа којој се суди на основу поступака, добрих или лоших особина и сл. ”, при чему излазак на тај простор „није директно условљен вољом онога који је објекат оцене” (Јовановић 2007: 37, 39). И у овим случајевима улога придевске компоненте је важна јер њена замена утиче на стварање антонимских израза.

2.4.2. Материјално стање

Дату подгрупу чини око 6,5% фразеологизама корпуса. Богатство се у српском језику квалификује следећим фразеологизмима с компонентом *добар*: *добро стајати* (*Ти и тако врло добро стојиш, а адвокатска пракса донеће ти осим тога лепу сумицу*), *бити добро стојећи*, *иде му добро* и *бити добро ватиран*. У последњем примеру прилог остварује значење наведено у РСАНУ: ‘обилно, богато; у пуној мери, у високом степену, веома; у великој мери, количини, доста, преко мере, много’, па на фразеолошку семантику утиче као интензификатор. Осим тога, у употреби је и полисемичан фразеологизам *имати добра леђа* (в. 2.2.1.3. и 2.3.1.). Леђа симболизују моћ, снагу реализације (Chevalier – Gheerbrant 2018: 1191), што објашњава фразеолошку семантику.

Идеју благостања, раскоши и изобиља, расипничког живота дочарава и високо идиоматичан фразеологизам *живети на доброј* (*великој, високој*) *нози*. Дати фразеологизам француског је порекла, а у српски је пренесен највероватније преко немачког језика. У Француској је током XV века постојао устаљен обичај да се обућом исказује друштвени статус. У то време биле су популарне *à la polonaise*, ципеле с дугим и савијеним врхом чија је дужина варијала зависно од сталешке припадности: обичан свет носио је пола стопе, богати једну, а крупни феудалци две стопе. Друго тумачење етимологије фразеологизма даје француски фразеолог Клод Динетон, који јединицу *vivre sur le grand pied* (‘живети на великој ноzi’) повезује с некадашњим значењем речи *piéd* (‘стопа’), која се користила као стара мера за дужину (Шипка 2008: 25). Без обзира на порекло фразеологизма, у његовој основи препознајемо оријентациону концептуалну метафору ВИСОК СТАТУС ЈЕ ГОРЕ, која је под-метафора уопштеније метафоре ВИШЕ ЈЕ ГОРЕ (Lakoff – Johnson 1980: 23). У овим метафорама количина се концептуализује у терминима вертикалности, тј. квантитет се разуме помоћу вертикалне димензије (нпр. *Цене расту*; *Број објављених књига сваке године расте*). Оваква метафоричка пројекција је природна, јер је метафора утемељена у телесном искуству, а ВИШЕ и ГОРЕ су у нашем искуству повезани на такав начин да стварају физичку основу за разумевање апстрактног, па знамо да, ако долијемо течност у посуду, ниво расте, ако додамо више предмета на гомилу, ниво се повећава (Johnson 1987: XV). Дакле, ниво земље или друга хоризонталана површина чине „природну референтну раван за вертикалну димензију као свеприсутну одредницу концептуализовања изгледа и распореда ентитета у простору” (Rasulić 2004: 26).

У ову групу може се сврстати и фразеологизам *добра партија* (*прилика*), којом се именује богат и пожељан партнер за удају или женидбу (*Њен је младозења врло добра партија и човек леп за око*).

Супротан концепт – ‘сиромаштво’, изражава се устаљеним спојевима *лоше стајати* и *немати ништа до добра имена*, док се фразеологизам *пасти* (*спасти, стати, доћи*) *на зле гране* користи да се опише особа која је осиромашила или изгубила виши положај. Фразеологизам *пасти на зле гране* варијантни је облик јединице *пасти на ниске гране*. Имајући наведено у виду, лакше је објаснити фразеолошку мотивацију, односно позадинску слику датих јединица. Сам глагол *пасти* имплицира и морално спуштање, унижавање. С друге стране, *ниска грана* се замишља у односу на *високу*, која носи етичку ознаку узвишености, јер је темељ моралног обележја гране њена висина, висока позиција у склопу дрвета као метафоре човека. Истовремено, грана носи и негативну конотацију, кад се поима као препрека или мана у виду нискости као ограничености (Димитријевић 2015: 421). Постулирана оријентациона метафора стога би гласила: ДОБРО ЈЕ ГОРЕ, ЛОШЕ ЈЕ ДОЛЕ. Поред ‘сиромаштва’ поменутих фразеологизмима вербализује се и морална пропаст или спуштање на хијерархијски нижи положај у друштву, па у њиховој основи препознајемо сликовну шему вертикалности, по којој је повољан друштвени положај горе, а неповољан друштвени положај доле (Rasulić 2004: 242). Богатство је често последица успеха који се описује следећим изразима: *иде му добро* (*Човек кад се млад ожени увек је боље — јер вата дан за крај — па му све иде добро*), *добро проћи* (*Чула сам да је био у борбама и да је добро прошао*) и *обавити* (*учинити*) *добар посао*. Неуспех се изражава фразеологизмима: *иде му лоше* и *зло* (*лоше*) *проћи* (*Али вам кажем, да сте љуто забраздили, и да ћете зло проћи, ако на том путу останете*), који се не односе нужно на материјални положај, него на позитиван или негативан исход одређене ситуације, догађаја и сл., што може повољно односно неповољно утицати на актере.

2.4.3. Знање

Ова подгрупа окупља нешто мање од 3,8% од укупног броја анализираних фразеологизама. Марљиво, приљежно учење изражено је фразеологизмом *огрејати* (*загрејати*) *добро столицу* (*Ви још мислите, треба сести и добро загрејати столицу, па је петица ту; учинити све што се од човека тражи, па је успех сигуран*). Упркос томе што је реч о идиоматичној конструкцији, слика у мотивационој бази фразеологизма је логична, односно између полазне, нефразеолошке и фразеолошке структуре постоји метонимијска веза: постизање резултата захтева доста сати учења, тј. седења на столици над књигом. Столица ће се загрејати после вишечасовног седења особе на њој. У датом случају, употреба прилога није неопходна, већ факултативна, његово изостављање ни на који начин не би променило семантику фразеологизма, а прилог овде има интензификациону функцију.

Образовање које појединац има, добра предспрема или солидно знање поимају се фразеологизмима: *имати добар основ* и *имати добар темељ (добре темеље)*. Уколико се има добра основа, она се може надограђивати и може се постати врстан, одличан познавалац нечега, што обележавају изрази: *бити добро поткован* (у нечему) (*Тај је добро поткован у теологији, чувај га се*) и *бити добро печен* (у нечему). Појединац који добро обавља свој посао описује се фразеологизмом: *испећи добро (свој) занат*, употребљеним најчешће у перфекту. Српски фразеолошки фонд нуди два фразеологизма који, упркос томе што у свом лексемском саставу имају именицу *школа*, која директно упућује на образовање, ипак као циљни домен имају искуство: *добра школа*, у значењу ‘позитивно животно искуство’ и *пролазити (проћи) добру школу*, који носи значење ‘стећи искуство’. Дакле, животно искуство се поима као школа, образовање. У свим примерима прилог функционише као интензификатор. Томе у прилог иде и изрека: *Човек се учи док је жив*, која се не односи само на стицање класичног знања кроз образовни систем, него првенствено на стицање знања кроз различите животне ситуације.

2.4.4. Стил живота

Фразеологизми којима се концептуализује ‘морал/неморал’ (2,8%) у свом лексемском саставу садрже компоненту *пут*. Да се опише особа која живи часно и поштено, употребљавају се фразеологизми: *бити на добром путу*⁷ (*Уложио је године труда у то и све је указивало да је на добром путу*) и *стајати на добром путу*. Њихови фразеолошки антоними: *бити на злом (лошем, рђавом) путу* (*Ја знам да су наше намере биле часне, али која вајда! Наш пут није био прав ... ми смо били на рђавом путу*) и *стајати на рђавом путу* квалификују живот појединца као порочан и неморалан. Скретање странпутицом и почетак одавања пороцима описује се фразеологизмима: *ићи (поћи) по злу путу* и *ићи (поћи) злим (лошим, рђавим) путем* (*Да сам барем ја имала коју годину више ... и тада бих ја Бубу на то упозорила ... била бих му објаснила да је пошао лошим путем*). У свим разматраним случајевима употреба придевске компоненте је неопходна и она у потпуности мотивише семантику фразеологизма. Уколико би се придев изоставио, наведени спојеви изгубили би фразеолошки статус. Придев *добар* у датим случајевима остварује семантику ‘исправан’ у моралном смислу, будући да частан и поштен живот значи држати се правог, исправног пута, и обрнуто.

Са становишта концептуалне анализе на делу је појмовна метафора живот је путовање (Lakoff 1986: 219). Током свог живота (путовања) човек

⁷ Израз *бити на добром путу* може значити и облик понашања, делања и сл. који води ка решењу неког проблема.

наилази на бројне препреке и изазове који га могу скренути с правог пута и натерати да живи нечасно, или супротно, којима се може одупрети и живети морално.

2.5. Фразеологизми који се односе на емоционална стања човека

Када је реч о концептуализацији емоција, А. Вјежбицка верује да се најрелевантнија интерпретација емоционалног искуства добија кроз универзалне семантичке примитиве који су карактеристични за све језике, тј. кроз прототипичне сценарије, а да су управо прототипични придеви *добар* и *лош* једни од најважнијих параметара у концептуализацији и класификацији емоција у различитим језицима и културама (Wierzbicka 1992, наведено код Штрбац 2018: 104–105). Ова подгрупа садржи око 5,6% фразеологизама из корпуса и то оних којима се концептуализују: ‘љубав/мржња’, ‘љутња’, ‘добро/лоше расположење’ и ‘завист’.

2.5.1. Љубав/Мржња

Концепт љубави вероватно је емоционални концепт који је највише „метафоризован” (Kövecses 2004: 27). Упркос томе, број фразеологизама с компонентом *добар/зао* или *добро/зло* којима је циљни домен љубав није велик (око 2,3%). Корпус српског језика бележи следеће примере: *гледати* (некога, нешто) *добрим оком (очима)* (*Колико моје карте кажу, господине попе, ви не гледате добрим оком своју жену*) и *гледати добро* (некога, нешто), оба у значењу ‘волети некога, нешто, бити некеме наклоњен’. Фразеологизми изражавају позитиван став перципијента према посматраном објекту и деле исту метафору: ЉУБАВ ЈЕ НАЧИН ГЛЕДАЊА. Присутна је и метонимија: ТЕЛЕСНА МАНИФЕСТАЦИЈА ЕМОЦИЈЕ ЗА ЕМОЦИЈУ. Д. Мршевић-Радовић (1987: 54–55) сматра да је фразеологизам *гледати добрим оком (очима)* таутолошка конструкција настала експанзијом глагола помоћу именице, уз обавезно присуство атрибута *добар*, који мотивише значење фразеологизма у примарној фразеологизацији. Другим речима, позитиван семантички садржај мотивисан је придевском компонентом као обавезним детерминатором соматизма (Штрбац – Штасни 2017: 105). Одричан облик датог фразеологизма изражава супротну емоцију – мржњу (нетрпељивост), која се илуструје и следећим фразеологизмима: *гледати* (некога) *зло*, *бити зле крви* (према некеме) и конструкцијом с повратним глаголом *гледати се зло*.

2.5.2. Љутња

Љутња је можда и највише проучаван емоционални концепт из угла когнитивне семантике, а истраживачи су пронашли бројне метафоричке изворне домене који карактеришу ову емоцију (Kövecses 2004: 21). Анализирани корпус нуди свега неколико фразеологизама (мање од 1,5%) који се могу сврстати у ову подгрупу: *имати зло срце* на некога ('бити киван, љут на кога') (*Која ми корист да га суд затвори, па да опет има зло срце на ме и на сина ми*) и *узети* (*узимати, примити*) (некоме нешто) *за зло* (*Нећу вам узети за зло ово подсмевање*), тј. *уписати у зло*, често коришћен и у одричном облику као позив саговорнику да се не наљути, не замери због сопствене лоше процене говорника. У првом случају, изражава се усмереност љутње на мету љутње на коју се указује обавезном употребом рекцијске допуне, а љутња се доводи у везу са соматским конституентом *срце*. Оваква концептуализација јавља се услед двоструке семантичке реализације соматизма, тј. срце се поима као витални орган људског тела, али и као орган у који су смештене човекове емоције. Поред тога, у метафоричким моделима често се користи назив органа или дела тела који има симболичку вредност (Ристић – Радић-Дугоњић 1999: 209; Штрбац 2018: 111, 115–116, 227).

2.5.3. Позитивно/Негативно расположење

Дата подгрупа није бројна (мање од 1,5% фразеологизама). Добро расположење исказује се фразеологизмом *бити добре воље* (*До Владике није се могло доћи, једнако су га окружавале најлепше даме и молиле да им прича о Црној Гори, о четама, о ратовању Црногораца. Владика је био добре воље; говорио је непрестано*) и полисемичним фразеологизмом *бити у доброј форми* (в. 2.2.3.). Супротно томе, фразеологизам *бити зле воље* денотира нерасположење (*Нека ти је за душу теби и свим твојим рођацима! – викну старац који је сигурно био зле воље*).

2.5.4. Завист

У консултованим речницима забележен је само један фразеологизам (мање од 0,5%) којим се изражава завист: *узети зло на око*, у значењу 'постати завидан, почети завидети неком'. Са становишта етимологије очигледна је веза између ока (вида) и зависти, завидети (Gluhak 1993: 693). Наиме, глагол *завидети* настао је од префикса *за-* и глагола *видети*, који је у основи именице *вид*. У датом случају, негативан фразеолошки садржај условљен је компонентом *зло* (Штрбац – Штасни 2017: 105).

2.6. Фразеологизми који се односе на физичка и физиолошка стања човека

Мањи број фразеологизама с компонентом *добар/зао* и *добро/зло* (нешто више од 4%) описују човекова физичка и физиолошка стања, конкретно болест, пијанство и плач. Упркос малом броју примера реч је о илустративним јединицама чије тумачење захтева познавање концептуалних механизма и лингвокултурологије.

2.6.1. Болест

У овој групи нема превише примера (око 2,3%). Лоше здравствено стање исказује се фразеологизмима: *не бити у доброј кожи* и *бити (налазити се, остати) у злој кожи*, где је употреба придевске компоненте обавезна. Кожа је омотач читавог људског тела и чини нешто мање од 20% његове укупне масе. Њена основна улога је заштитна јер брани организам од спољашњих фактора. Стога је у основи фразеологизма метонимијски образац ДЕО ЗА ЦЕЛИНУ, тј. КОЖА ЗА ЦЕО ОРГАНИЗАМ. Истовремено, лексема *кожа* поима се као САДРЖАТЕЉ. Фразеологизам се темељи на просторним релацијама, где је спацијалност заснована на употреби предлошко-падежних конструкција. Одређена стања се поимају као простор унутар којег се реализује локализованост. Другим речима, у датом фразеологизму здравствено стање организма концептуализује се као боравак у унутрашњости (Штрбац 2018: 64). Реч је о онтолошкој метафори која постулира да је свако биће садржатељ и да је одвојено од остатка света површином своје коже, па остатак света концептуализује као нешто изван себе (Lakoff – Johnson 1980: 30). Најчешће је омеђени простор (садржатељ) људско тело, а материја или флуид су ентитети у садржатељима. Придевом *зао*, као и одричним обликом глагола у примеру са придевом *добар*, указује се на неповољно здравствено стање појединца. У наведеним примерима исказује се узрочно-последична веза: ако кожа човека није добра, он се у њој мора осећати лоше.

Фразеологизам *држати се добро* остварује супротну семантичку вредност од претходног и значи ‘осећати се добро’, док фразеологизам *зло је* (некоме) описује да неко осећа мучнину⁸ (*Мислио сам и мислио, кад ми једнога дана дође дечко и позове ме да одмах одем до госпоице Маре, зло јој је*).

У концептуалном пољу ‘болест’ појављује се и фразеологизам *дати се* (*узети се, окренути се*) на зло, који илуструје ситуацију у којој се рана или болест погоршавају добијајући све теже компликације.

⁸ Упоредити с трећим значењем прилога *зло* које наводи РСАНУ.

2.6.2. Пијанство

Опијеност алкохолом изражава се следећим фразеологизмима из корпуса (мање од 1,5%): *добро цимнути* и *бити добре воље*, који је полисемичан (в. 2.5.3.) и који у једној од својих семантичких реализација значи ‘весело, раздраган’, расположење које се везује за пијанство. Претрага корпуса и мрежних извора доводи до фразеологизма *добро потегнути* (*Ферхад једнако понуђива Харалампију, а овај добро потеже, и постаје све искренији*), који је синоним фразеологизму *добро цимнути*. Семантика прилога у складу је са значењем које наводи РСАНУ: ‘у великој мери, количини, доста; преко мере, много’.

2.6.3. Плач

У фразеолошком фонду српског језика забележен је само један пример (мање од 0,5 %) у коме се кроз употребу придева *зао* денотира (горак) плач: *плакати* (*заплакати, јецати*) *као зла година*. Дати поредбени фразеологизам у свом саставу садржи синтагму *зла година*, за коју речници ФРСЈ, ФРХСЈ и РСАНУ наводе значење ‘неродна година’. Будући да денотира глад, сиромаштво и неповољне околности, може се довести у везу с тугом и плачем. Иста синтагма појављује се и у фразеологизму *отегнути се као зла година* (в. 2.1.3.). Ипак, у поменутом изразу лексема *година* заправо носи значење *киша*, које је према РСАНУ маркирано као покрајинско⁹.

Киша је атмосферска падавина с којом се плакање асоцијативно повезује због конвенционалног знања које човек има о изгледу суза, које и по изгледу и по саставу подсећају на капи кише, а које асоцирају на кишу уколико се појављују у већој количини (Штрбац 2018: 127). Дати фразеологизам у позадинској слици има метонимију плакање за тугу, тј. СУЗЕ ЗА ТУГУ (Ковачевић – Ramadanović 2016: 514). Поред тога, имајући у виду да је киша атмосферских падавина која се манифестује у виду капљица воде које падају из облака (горе) на земљу (доле), постулирана појмовна метафора гласи ТУГА ЈЕ ДОЛЕ.

⁹ Могуш (Могуш 1978/1979: 90–91) објашњава откуд то да *година* значи *киша*. Најстарији израз за *кишу* у нашем језику био је именица *дажд* (*дажј, даж, дежд*), према којој је изведен глагол *даждјети* (*даждити, дажјити, дежцити*). У старим текстовима, и код именице и код глагола налазимо метафоричка значења која су повезана с речју *суза*. Даље, други стари израз за *кишу* био је *година*, изведеница настала од основе *год-* и суфикса *-ина*. Морфем *год-* првобитно је значио */добро/време/*. Касније су Словени покушали да време прецизније одреде, приписујући именици *година* следеће садржаје: ‘*раздобље од дванаест месеци*’, ‘*сам*’, или ‘*тренутак*’. Будући да је време не само астрономски већ и атмосферски појам, изведеница *година* преузела је и садржај атмосферскога времена.

3. Закључак

Рад се бавио анализом фразеологизама с компонентом *добар/зао*, тј. *добро/зло* у српском језику како би се показала улога датих речи у процесу семантичке фразеологизације. У том циљу, из општих и фразеолошких једнојезичних речника прикупљена је грађа од преко 200 фразеологизама. У корпус су уврштени примери који имају статус фразеологизма у најужем смислу, као и они спојеви који су изразито слабе идиоматичности те стога семантички прозирни, али који се уклапају у описане обрасце концептуализације. На основу денотативне компоненте фразеолошког значења односно сегмента стварности који се квалификује, примери су класификовани у уже или шире скупине како би се испитала врста односа између изворног и циљног домена и показала улога компоненте *добар/зао*, тј. *добро/зло* у мотивацији фразеолошког значења.

Из анализе се може извести неколико закључака. Прво, класификацијом ексцерпираних и анализираних грађе закључује се да се највећи број фразеологизама који у свом саставу имају лексему *добар/зао* или *добро/зло* налази у концептуалном пољу 1) 'срећа/несрећа' (20%) и 2) 'карактер' (готово 17%), а следи 3) 'позитиван утицај/ наносење штете' (нешто испод 16%). Висок проценат у првом и трећем случају може се објаснити чињеницом да су сама поља широка и обухватају различите феномене. У случају друге групе, разлог за висок проценат фразеологизама треба тражити у значењима посматраних лексема које у својим примарним реализацијама упућују на особине људског карактера. Остале семантичке групе појављују се у мањем обиму, док неке садрже само појединачне примере (нпр. 'завист' и 'плач'). Друго, у свим случајевима придев *добар* доприноси формирању фразеолошког значења које припада пољу позитивног (пожељне људске особине, пожељне животне околности итд.), с изузетком фразеологизма: *видети своје добро јутро*, док се придевима *зао/лош/рђав* постиже значење из поља непожељних особина, ситуација, околности итд. Треће, у највећем броју случајева придевски конституент својом семантиком мотивише развој фразеолошког значења (*бити на добром/лошем путу...*). Семантика фразеологизама, дакле, у највећем броју случајева мотивисана је било примарним, било неким од секундарних значења разматраних придева/прилога.

Даље, придев *добар* често стоји уз соматске лексеме и тада семантика самог придева мотивише фразеолошко значење (*имати добре лактове, гледати добрим очима...*). Изузетак је нпр. лексема *нос*, када је употреба придевске компоненте имплицирана. Надаље, упркос транспарентности фразеологизама и релативно јасној фразеолошкој мотивацији, са становишта концептуалне анализе, и превасходно код фразеологизма са соматским конституентом, идентификоване су појмовне метафоре где је, готово увек, сим-

болика соматске лексеме, заједно са придевском компонентом, утицала на стварање фразеолошког значења. Уочено је такође да су ексцерпирани фразеологизми ретко мотивисани метафором као појединачним појмовним механизмом, а чешће удруженим деловањем метафоре са другим когнитивним механизмима: метонимијом или синегдохом. И најзад, у изузетно великом броју случајева постоје антонимни фразеологизми исте формалне структуре (*бити добра/зла срца, имати добро/зло срце, имати добар/зao језик, бити добре/зле воље, стајати добро/лоше с неким, бити на доброј/злој нози с неким, приказивати некога у добром/лошем светлу, добро/лоше стајати, бити на добром/злом гласу, уживати добар/зao глас, изаћи на добар/зao глас, бити на добром/злом путу, човек добре/зле руке, добри/зли гениј, окренути на добро/зло, узети добар/лош правац, поћи добрим/лошим правцем, у добар/зao час,..*).

ИЗВОРИ

- Оташевић, Ђорђе (2012). *Фразеолошки речник српског језика*. Нови Сад: Прометеј. (ФРСЈ) РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика* (друго фототипско издање). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1990.
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. I–. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ, 1959–.
- РСЈ : *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Матешић, Јосип (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*. Zagreb: Školska knjiga. (FRHSJ)

ЛИТЕРАТУРА

- Ајдачић, Дејан (2016). Фразеологизми са компонентом ‘крв’ у српском језику и књижевним делима. У: *Крв, књижевност, култура* (ур. М. Детелић и Л. Делић). Београд: Балканолошки институт САНУ. 43 – 55.
- Вуловић, Наташа (2015). *Српска фразеологија и религија. Лингвокултуролошка истраживања*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Димитријевић, Иван (2015). *Вербализација концепта части и поштења у српском језику*. Докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет.
- Драгићевић, Рајна (2007). *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Јовановић, Владан (2007). О неким изразима са лексемом *глас* у српском језику. *Наш језик*. XXXVIII/1– 4, 35–42.
- Мандић, Марија и Љиљана Ђурић (2016). „Крвави” изрази и псовке у савременом српском језику. У: *Крв, књижевност, култура* (ур. М. Детелић и Л. Делић). Београд: Балканолошки институт САНУ. 17–42.
- Милановић, Светлана (2014). Фразеологизми с компонентом око: универзално и специфично. *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 43/1, 385–393.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1987). *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српско-хрватском језику*. Београд: Филолошки факултет.

- Мршевић-Радовић, Драгана (1995). Језички/културни симболи и српска фразеологија (мирише као душа). *Научни састанак слависта у Вукове дане*. 23/2, 339–345.
- Мршевић-Радовић, Драгана (1989). Од Кулина бана и добријех дана. У: *Осамсто година повеље босанског бана Кулина 1189-1989* (ур. А. Пецо). Сарајево: Академија наука и умјетности Босне и Херцеговине. 123-135.
- Мршевић-Радовић, Драгана (2008). *Фразеологија и национална култура*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Папић, Славко (2014). Актуелност проблема зла, Августиново рјешење проблема и „наговор на теологију”. У: *Pravoslávie a súčasnosť (Zborník príspevkov zo VI. Vedeckej konferencie študentov, absolventov a mladých vedeckých pracovníkov s medzinárodnou účasťou, 8. April 2014)* (ур. М. Humenský). Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 65–75.
- Петровић, Ружица (2011). Онтологија добра и зла. *Узданица*. VIII/1, 123–134.
- Ристић Стана и Милана Радић-Дугоњић (1999). *Реч смисао сазнање (студија из лексичке семантике)*. Београд: Филолошки факултет.
- Требјешанин, Жарко (2018). Стереотип мајке у српском језику. *Етноантрополошки проблеми*. 13/1, 155–167.
- Шипка, Милан (2008). *Зашто се каже?*. Нови Сад: Прометеј.
- Штрбац, Гордана (2017). Фразеолошки потенцијал соматске лексике у српском језику (на примеру соматизама *језик, ухо/уво, мозак и образ*). *Јужнословенски филолог*, LXXIII/1–2, 83–113.
- Штрбац Гордана и Гордана Штасни (2017). *Соматизми и концептуализација стварности у српском језику (глава и њени делови)*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.
- Штрбац, Гордана (2018). *Фразеологија о човеку и човек у фразеологији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду.

*

- Alberti, Arnaldo (2004). *Avesta*. Torino: UTET.
- Chevalier Jean i Alain Gheerbrant (2018). *Diccionario de los símbolos*. Barcelona: Titivillus.
- Cirlot, Juan Eduardo (2018). *Diccionario de símbolos*. Madrid: Ediciones Siruela.
- Danon, Cadik (1996). *Zbirka pojmova iz judaizma*. Београд: Izdanje Saveza Jevrejskih opština Jugoslavije.
- Domínguez Pena, Manuela Susana (2007). Realidad y leyenda del Mal de Ojo. *Garoza: revista de la Sociedad Española de Estudios Literarios de Cultura Popular*. 7, 47–61.
- Gluhak, Alemko (1993). *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: August Cesarec.
- Herman Duvel, Maja i Anto Gavrić (2021). Toma Akvinski o odnosu dobra i zla u stvorenome svijetu. *Filozofska istraživanja*. 162/2, 415–431.
- Johnson, Mark (1987). *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Kamings, Endru (2004). *Sve o simbolima*. Београд: Narodna knjiga Alfa.
- Klikovac, Duška (2000). *Semantika predloga – studija iz kognitivne lingvistike*. Београд: Филолошки факултет.
- Kovačević, Barbara i Ermina Ramadanović (2016). Primarne emocije u hrvatskoj frazeologiji. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*. 42, 505–527.

- Kövecses, Zoltán (2004). *Metaphor and emotion: Language, culture, and body in human feeling*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lakoff, George i Mark Johnson (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1986). A figure of thought. *Metaphor & Symbolic Activity*. 1/3, 215–225.
- Mihić, Ivana i Jelica Petrović (2009). Percepcija kvaliteta odnosa unutar porodice - iskustvo adolescenata iz Srbije. *Primenjena Psihologija*. 2(4), 369–384.
- Milan, Michele (2020). *Il bene e il male oggi. Ecologia dell'azione*. Venezia: Università Ca' Foscari.
- Moguš, Milan (1978/1979). Plakati kao (ljuta) godina. *Jezik: časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika*. 26/3, 90–91.
- Pešić, Aleksandar (2020). *Lepo i dobro u Platonovoj filozofiji*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Plećaš, Tamara (2021). Spinoza i stoici: moralno dobro i „život u saglasnosti sa prirodom”. *THEORIA* 2. 64, 39–48.
- Rasulić, Katarina (2004). *Jezik i prostorno iskustvo: konceptualizacija vertikalne dimenzije u engleskom i srpskohrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.
- Ristić, Gordana (2013). *Somatizmi u nemačkoj i srpskoj frazeologiji (kontrastivna istraživanja)*. Doktorski rad. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu.
- Sarić, Ana (2022). *Somatski frazemi u hrvatskom, engleskom i njemačkom jeziku*. Doktorska disertacija. Split: Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet.
- Senković, Željko (2007). Aristotelova *εὐδαιμονία*. *Filozofska istraživanja*. 108/4, 809–821.
- Tadić, Ivo (2004). Augustinovo poimanje zla. *Filozofska istraživanja*. 24/1, 271–287.
- Vujović, Marija (2017). Osnovni principi Kantove etike dužnosti. *MATICA*. 71, 389–426.
- Vujović, Marija (2022). Prisustvo frazema sa komponentom „oko” u prevodu Biblije na italijanski, španski i srpski jezik. *Živi jezici: časopis za strane jezike i književnosti*. 42/1, 43–71.
- Zingarelli, Nicola (2004). *Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- Živanović, Igor (2011). Platon, Makijaveli i makijavelizam. *Filozofija i društvo*. 3, 45–67.

Marija N. Vujović

SERBIAN PHRASEOLOGISMS WITH COMPONENTS *DOBAR/ZA O*
AND *DOBRO/ZLO*

Summary

The paper deals with the analysis of Serbian phraseologisms with components *dobar/zao* or *dobro/zlo* in their lexical composition. The primary aim of this research is to reveal the meaning connection between the components *dobar/zao* or *dobro/zlo* and the phraseologisms that contain them by using the method of lexical-semantic analysis, to determine which concepts are lexicalized through the analyzed phraseologisms and to identify which are the most numerous semantic groups into which they can be classified. In addition, our aim is also to postulate the conceptual mechanisms underlying the phraseologisms and discover how the components *dobar/zao* and *dobro/zlo* motivate the phraseological meaning. The corpus contains over 200 phraseologisms and is excerpted from general and phraseological dictionaries of the Serbian language.

The results of analysis show that the highest number of phraseologisms with components *dobar/zao* or *dobro/zlo* belong to the semantic fields of *happiness/unhappiness* and *character*, that in almost all cases the adjective *dobar* expresses something positive, while the examples with the adjective *zao* are negatively colored, that in most cases (especially with a somatic component) the adjective motivates the phraseological meaning with its semantics, as well as that the image in the phraseological background is mostly transparent. Nevertheless, despite the transparency of phraseologisms, some conceptual metaphors were identified, primarily in the case of phraseologisms with a somatic component; here, almost always, the symbolism of the somatic lexeme influenced the creation of phraseological meaning. It is also determined that excerpted phraseologisms are rarely motivated by isolated metaphors, more often they are motivated by the combined action of metaphor with other cognitive mechanisms. Finally, in an extremely large number of cases, it was noticed the existence of antonymous phraseologisms of the same formal structure.

KEYWORDS: phraseologisms, *dobar/zao* and *dobro/zlo*, conceptual metaphors and metonymies, Serbian language.

Др Марија Вујовић
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду
Република Србија
prof.ditalianol2@gmail.com